Formy męskości 2

Studia o męskości

Komitet Redakcyjny

Grażyna Borkowska
Adam Dziadek (przewodniczący)
Filip Mazurkiewicz
Ryszard Nycz
Tomasz Tomasik

Formy męskości 2

Redakcja Adam Dziadek

Recenzent prof. Grażyna Borkowska
Redaktor prowadzący Krystyna Kiszelewska
Redakcja Luiza Pindral
Indeks Jacek Mozelewski
Korekta Krystyna Kiszelewska

Projekt okładki Robert Oleś / d2d.pl
Skład Ewa Ostafin / d2d.pl

Copyright by Instytut Badań Literackich PAN, 2018

Praca powstała w ramach projektu badawczego Narodowego Centrum Nauki
Maestro 4 Męskość w literaturze i kulturze polskiej od XIX wieku do współczesności.
Projekt nr 2013/08/A/HS2/00058, realizowany na Uniwersytecie Śląskim
w Katowicach pod kierunkiem prof. dra hab. Adama Dziadka.

ISBN 978-83-65832-96-2

Druk i oprawa BookPress, ul. Lubelska 37c, 10-408 Olsztyn

Spis treści

ADAM DZIADEK Polskie męskości? 7

KRZYSZTOF KŁOSIŃSKI *Pubertas immatura*. Polskie „męstwo" od powstania kościuszkowskiego do listopadowego 15

FILIP MAZURKIEWICZ Mężczyzna-bohater, czyli rewers męskości hegemonicznej. Historyczne imaginarium męskości w literaturze XIX w. 63

KRYSTYNA KŁOSIŃSKA Oblicza męskości 181

TOMASZ KALIŚCIAK Małżeństwa jednoduszne. O dawnych formach męskich więzi homospołecznych 227

WOJCIECH ŚMIEJA Męskości dwudziestolecia międzywojennego i ich reprezentacja w literaturze (wybrane przykłady) 261

DAWID MATUSZEK Zostać (z) ojcem. Pozycja syna we współczesnych polskich tekstach kultury 361

Indeks nazwisk 392

Adam Dziadek

Polskie męskości?

Zbiór rozpraw, który oddajemy do rąk czytelnika – kolejny po *Formach męskości 1* – traktuje na wiele różnych sposobów o „polskich męskościach". Co oznacza to określenie zapisane tutaj w cudzysłowie? Przede wszystkim to, że nie istnieje jedna, wyjątkowa czy dominująca forma polskiej męskości; jest ich wiele i w ciągu wieku XIX i XX przechodziły znaczące i zróżnicowane przemiany oraz transformacje – badania i cały szereg prac opublikowanych w ramach projektu *Męskość w literaturze i kulturze polskiej od XX wieku do współczesności* pokazują to dobitnie. Silne zróżnicowanie form męskości nie dotyczy wyłącznie kultury polskiej, ale jest właściwe każdej odrębnej kulturze narodowej. Podejmowane w badaniach światowych próby zdefiniowania męskości dały efekt w postaci opracowań encyklopedycznych – jedno z tych opracowań jest zatytułowane *Men and Masculinities. A Social, Cultural, and Historical Encyclopedia*[1], a jego redaktor, Michael Kimmel, pisze we wprowadzeniu, że użyty w tytule encyklopedii termin „masculinities" [„męskości"] ma podkreślać fakt, iż n i e i s t n i e j e ż a d n a p o j e d y n c z a m ę s k o ś ć, którą dałoby się powiązać z konkretnym cielesnym bytem; termin „męskości" odnosi się przede wszystkim do zbioru różnych ideologicznych postaw, które formują te cielesne byty – sama „męskość jest wytwarzana i doświadczana przez różne grupy mężczyzn na różne sposoby"[2]. Podobne przekonanie towarzyszy redaktorom

[1] *Men and Masculinities. A Social, Cultural, and Historical Encyclopedia*, t. 1, red. M. Kimmel, A. Aronson, ABC-CLIO, Santa Barbara 2004.

[2] M. Kimmel, *Introduction*, [w:] *Men and Masculinities*, *op. cit.*, s. XVI.

i autorom *American Masculinities. A Historical Encyclopedia*, która zawiera wiele haseł definiujących silnie zróżnicowane modele amerykańskich męskości, np. takie związane z pochodzeniem czy narodowością (*African-American Manhood, Asian-American Manhood, Irish-American Manhood, Italian-American Manhood, Latino Manhood, Native American Manhood*), ale też i takie, które wiążą się z przynależnością klasową (*Middle-Class Manhood, Working-Class Manhood*) czy z amerykańskimi tradycjami i przekonaniami politycznymi (*Democratic Manhood*), obok nich funkcjonuje także *Passionate Manhood* typowa dla klasy średniej, która wiąże się z prymitywnymi formami męskości, cnotami wojskowymi, współzawodnictwem w sporcie i biznesie)[3]. Nieco inaczej są ułożone hasła poświęcone męskościom w *International Encyclopedia of Men and Masculinities*[4], ale także i one pokazują ogromną różnorodność męskości w zależności od przyjętej perspektywy naukowego opisu danego fenomenu. Zgodnie z założeniami redaktorów układ poszczególnych haseł ma odzwierciedlać „wielodyscyplinowość" perspektyw w naukach humanistycznych i społecznych, a zakres badań zostaje rozszerzony na takie pola jak kultura popularna oraz studia feministyczne, kobiece czy genderowe. Stąd znajdziemy tu hasła poświęcone męskościom gejowskim (*Gay masculinities*), męskości kobiecej (*Female masculinity*), męskościom wojskowym (*Military masculinities*) czy męskości zmarginalizowanej (*Marginalised masculinity*), ale też, co dla nas szczególnie ciekawe, męskości wschodnioeuropejskiej (*East European masculinities*). Jeśli chodzi o to ostatnie hasło, którego autorką jest rumuńska anglistka Michaela Mudure, to zniechęca ono poziomem uogólnienia i uproszczenia zjawisk historycznych i narodowych, jakie miały miejsce w krajach Europy Wschodniej w okresie kilkuset ostatnich lat. Adam Mickiewicz, Józef Piłsudski, Lajos Kossuth i Tomáš Masaryk znaleźli się w tym samym wspólnym worku opatrzonym nazwą tych, którzy „reprezentują nowe męskości". Co więcej, autorka stwierdza jednoznacznie, że obowiązującą do dzisiaj w tym obszarze geograficznym definicją męskości jest ta, która

[3] *American Masculinities. A Historical Encyclopedia*, red. B. E. Carroll. SAGE Publications, London 2003.

[4] *International Encyclopedia of Men and Masculinities*, red. M. Flood, J. K. Gardiner, B. Pease, K. Pringle, Routledge, London, New York 2007.

„zakłada, że mężczyzna musi pożądać kobietę i nią kierować"[5]. To jedno, powiedzmy szczerze, dosyć kuriozalne hasło nie może wystawiać opinii całej encyklopedii, ale także i ono decyduje o tym, że warto prowadzić badania nad polskimi męskościami i w miarę możliwości starać się koniecznie upowszechniać je w świecie. Trzeba te polskie i także bardzo zbliżone pod wieloma względami środkowo- czy wschodnioeuropejskie męskości analizować i opisywać, aby wyprowadzić je ze sfery mitu, w jakiej funkcjonują na Zachodzie. Najłatwiej jest je oczywiście wpisać w system postzależnościowy, który obejmuje zarówno kraje byłego bloku wschodniego, jak i Rosję. Takie proste uogólnienie odrzuca jednak wszelkie indywidualne właściwości poszczególnych kultur, ich uwikłania w złożone tradycje, historie i religie. Z tego punktu widzenia badania serbskiej socjolożki Mariny Blagojević dotyczące m.in. męskości bałkańskiej, ujmowanej przez nią w bardzo interesujący sposób w „perspektywie półperyferyjnej"[6], mogą być przydatne również przy badaniu polskich męskości, ale nie da się biernie przetransponować ich metodologicznych podstaw.

Formy męskości 2, podobnie jak poprzedzający je zbiór rozpraw *Formy męskości 1*, wiele zawdzięczają myśli Michela Foucaulta, a także psychoanalizie (Grażyna Borkowska, recenzentka niniejszego tomu, słusznie zwracała uwagę na fakt, że są wciąż „zbyt skromnie i zbyt jednostronnie" wykorzystywane w dyskursach naukowych). W trakcie realizacji projektu opieraliśmy się na podstawowym przekonaniu, że analizy podjęte w badaniach będą miały charakter antymetafizyczny – widać to wyraźnie w większości prac w pierwszym zbiorze rozpraw, a w *Formach męskości 2* to przekonanie zaznacza się w jeszcze silniejszy i wyrazistszy sposób. Zasadnicze dla nich znaczenie mają mocno zróżnicowane dekonstrukcje opierające się na analizach rozmaitych dyskursów, chodzi zarówno o teksty o charakterze publicystycznym, jak i o teksty artystyczne. W poszczególnych analizach męskości jako kategorii kulturowej ważne są ujęcia genderowe, queerowe, a także te, które sięgają do feministycznej krytyki literackiej – trudno zresztą wyobrazić sobie bez niej opis tak bardzo różnych odmian czy form polskiej męskości.

[5] M. Mudure, *East European Masculinities*, [w:] *International Encyclopedia...*, *op. cit.*, s. 156–157.

[6] Zob. np.: M. Blagojević, *Knowledge Production at the Semiperiphery: A Gender Perspective*, Belgrad 2009.

Autorzy tekstów składających się na *Formy męskości 2* starają się pieczołowicie odtworzyć procesy przemian polskich męskości, począwszy od XIX wieku aż do współczesności. Próbują odpowiedzieć na pytanie o specyfikę tych męskości, a także ustalić, na czym polega ich szczególność, wyjątkowość i niepowtarzalność. Próbują je zdefiniować po to, by łatwiej było określić tożsamość współczesnych mężczyzn, i dlatego są tak mocno osadzone w kulturowych kontekstach historycznych, a także politycznych. Z polskimi męskościami nieodzownie wiąże się pojęcie „męstwa". Jak pokazują dawne definicje słownikowe, ma ono kluczowe znaczenie dla określania polskiej męskości (samego słowa „męskość" nie ma w słowniku Samuela Bogumiła Lindego, ale jest ono już ściśle powiązane z „męstwem" w *Słowniku języka polskiego* Jana Karłowicza). Męstwo jest więc głównym punktem wyjścia rozprawy Krzysztofa Kłosińskiego, który w oparciu o teksty źródłowe (m.in. Kajetana Koźmiana, Maurycego Mochnackiego) znakomicie odtwarza „katastrofę" polskiego męstwa, począwszy od doby stanisławowskiej, odtwarza też fenomen „mężnienia", które miało być podstawą oderwania się od osiemnastowiecznej zniewieściałości. Zawarta w tytule formuła *pubertas immatura* doskonale określa kondycję polskiego męstwa/polskiej męskości (a nawet niemęskości) końca wieku XVIII i początków wieku XIX. Jeśli jednak uważnie wczytać się w liczne cytaty, które podaje autor czytelnikowi do wnikliwej refleksji, wówczas widać wyraźnie, w jaki sposób „widma" czy „zjawy" męskości z zamierzchłych czasów odciskają swoje znamię także na męskości współczesnej.

Z kolei Filip Mazurkiewicz bada wnikliwie w swoim tekście figurę „mężczyzny-bohatera" jako rewersu męskości hegemonicznej, przyjmującej w niektórych wypadkach postać „hegemonii fantazmatycznej" czy też „protezy męskości hegemonicznej" (np. postać Konrada Wallenroda; utwór Adama Mickiewicza zostaje tu odczytany jako „tekst o mężczyznach i dla mężczyzn"). Lektura doskonale znanych tekstów literackich jest tu ustawiona w taki sposób, aby można było ukazać XIX-wieczne sposoby myślenia o męskości. Jest to praca, która czerpie wiele ze słownikowych definicji związanych z mężem/mężnością/mężczyzną (liczne odwołania do Lindego oraz szerokie komentarze haseł słownikowych) i z językoznawstwa (przypomnienie znakomitych rozpraw Jana Baudouina de Courtenay, a zwłaszcza opublikowanej w 1915 r. *Charakterystyki psychologicznej języka polskiego*).

Te rozważania lingwistyczne, znakomite rozpoznanie historyczności języka, stanowią metodologiczną podstawę kulturowej i antropologicznej refleksji na temat polskiej męskości pierwszej XIX-wiecznej. Na przykładzie tekstów romantycznych widać tu doskonale, że polska męskość podlega dyslokacji i decentralizacji, a nawet skazana jest na szczególnego rodzaju „nie-do-hegemonię". Także z frapującej lektury *Syzyfowych prac* wyłania się obraz polskiej męskości, która nic nie ma wspólnego z hegemonią i która permanentnie poszukuje jakiegoś wsparcia, ponieważ okaleczona (a nawet „wykastrowana") nie jest w stanie funkcjonować całkowicie samodzielnie.

Inne oblicza męskości, powiązane ściśle z neurozą, odsłania w swojej kapitalnej rozprawie Krystyna Kłosińska, koncentrując się na powieści *Bez dogmatu* Henryka Sienkiewicza, zwłaszcza zaś na postaci Leona Płoszowskiego. Analiza Kłosińskiej wykracza daleko poza propozycje opisu polskiej męskości doby fin de siècle'u przedstawione przez Renatę Ingbrant w jej studium *In Search of The New Man. Changing Masculinities in Late Nineteenth-Century Polish Novels*. Jednym z ważnych elementów opisu polskiej męskości jest tu słynna formuła Jules'a Micheleta *„l'impoductivité slave"*, którą włącza do swojej powieści Sienkiewicz. W ujęciu genderowym Kłosińska szczegółowo przygląda się neurotycznym cechom Płoszowskiego, którego męskość kształtuje się czy też jest kształtowana na styku wielu różnych odmian męskości, „męskości samczej" i „męskości kontestującej", ale też „męskości kobiecej" (w męskim ciele bohatera Sienkiewicza znalazły się przypadłości uznawane kulturowo za kobiece, poza tym cierpi on na szczególną przypadłość, jaką jest brak „muskułów myślenia"), która w kraju zniewolonym jest całkowicie bezradna wobec męskości hegemonicznej. To kolejny niezwykle ważny głos w tym zbiorze, głos słyszalny także w dwóch poprzednich tekstach, słusznie podważający mity o polskiej męskości hegemonicznej, z którymi przychodzi nam się ścierać po dziś dzień.

W swoim tekście *Małżeństwa jednoduszne* Tomasz Kaliściak pisze o dawnych formach więzi homospołecznych. Temat podejmowany wcześniej przez wielu wybitnych antropologów i kulturoznawców został w ostatnim czasie odsunięty na margines zainteresowań. Tym lepiej, że zostaje tutaj odświeżony, przypomniany i przeanalizowany po raz kolejny. Ten ważny wątek miał wielkie znaczenie dla polskiej

literatury romantycznej i modernistycznej, i nie tylko zresztą, ponieważ, jak myślę, był później równie ważny dla pokolenia Kolumbów czy pokolenia 68. Ten bardzo istotny dla opisu polskich męskości problem doczekał się tu oryginalnego omówienia zakorzenionego silnie w myśli antropologicznej i także filozoficznej.

Problem męskości dwudziestolecia międzywojennego i ich różnorodnych reprezentacji omawia w swojej wnikliwej rozprawie Wojciech Śmieja. Metodologiczną podstawę wywodu stanowi koncepcja męskości zaproponowana przez Raewyn Connell (chodzi zwłaszcza o pojawiające się w koncepcji badaczki cztery typy relacji męskich: hegemoniczne, współpracy, podporządkowania i marginalności). Śmieja nie przenosi ich biernie na grunt męskości dwudziestolecia, raczej nieznacznie je modyfikuje, poszukując specyfiki tych polskich męskości, które są silnie naznaczone kulturowo i politycznie. Autor wychodzi z założenia, że w okresie międzywojnia dominował anachroniczny wzorzec polskiej męskości militarnej i że dodatkowo wzorzec ten był wzmacniany silnym wpływem kultury sarmackiej (w pierwszym rzędzie tendencje kolonizatorskie Drugiej Rzeczypospolitej). Takie tendencje spotykały się z ostrą krytyką wielu pisarzy (m.in. Zofia Nałkowska, Witold Gombrowicz), ich odbiciem są również silne wpływy pacyfistyczne zaznaczające się w polskiej literaturze dwudziestolecia międzywojennego. Śmieja analizuje wzorce męskości hegemonicznej, ale nie zapomina także o innych obliczach męskości tamtego okresu – męskościach podporządkowanych i zmarginalizowanych (bohaterowie prozy Brunona Schulza), nie zapomina też o „męskości żydowskiej", która jest oddzielona czy nawet całkowicie odcięta od władzy, tego podstawowego elementu określającego mężczyznę.

Całość zamyka tekst Dawida Matuszka *Zostać (z) ojcem. Pozycja syna we współczesnych polskich tekstach kultury* – bardzo interesująca, zainspirowana psychoanalizą lacanowską i pracami Slavoja Žižka lektura *Saturna* Jacka Dehnela (a także innych powieści uznanych współczesnych pisarzy polskich). Matuszek słusznie twierdzi, że jest to powieść, w której dokonano „brawurowej wiwisekcji polskiego patriarchatu". Jego zdaniem „polscy synowie" pojawiający w wielu współczesnych polskich powieściach nie starają się odrzucić „analnej cząstki" ojcostwa, wręcz przeciwnie, najczęściej wybierają tę perwersyjną opcję i pieczołowicie ją w sobie pielęgnują. Jest to pouczająca lektura złożonych

polskich relacji rodzinnych i równie złożonego polskiego patriarchatu, jakie wyłaniają się z tekstów kultury.

Odwoływałem się wcześniej do wielu różnych opracowań encyklopedycznych związanych z męskością/męskościami – wszystkie są anglojęzyczne, stworzone głównie w amerykańskim kręgu kulturowym i w pewien sposób, jakby to powiedziała Raewyn Connell, zdominowane przez metropolitalny, stworzony przez globalną „Północ" model wiedzy i teorii. Nie zmienia tego faktu nawet to, że w *International Encyclopedia of Men and Masculinities* na liście konsultantów i współpracowników znajdują się uczeni m.in. ze Szwecji, Japonii, Hiszpanii, Irlandii, Australii, Rumunii, a także z Polski (amerykanistka Elżbieta Helena Oleksy z Uniwersytetu Łódzkiego, która jest w tej encyklopedii autorką hasła *Male gaze*). Myślę, że nadszedł czas na przygotowanie encyklopedii polskich męskości – jest to oryginalny pomysł Tomasza Tomasika, jednego z pionierów polskich badań literaturoznawczych nad męskością, który kilka lat temu zaproponował stworzenie takiego dzieła. Mam też nadzieję, że model myślenia o polskich męskościach zaproponowany w *Formach męskości 2*, a także wielu innych pracach opublikowanych przez zespół realizujący projekt *Męskość w literaturze i kulturze polskiej od XIX wieku do współczesności*, wpłynie w znaczący sposób na kształt przyszłego opracowania encyklopedycznego.

Katowice, 15 marca 2018

Indeks nazwisk

Abramowski Edward 229
Albiński Marian 323
Alcybiades, Alkibiades 16
Aleksander I Romanow, cesarz Rosji 41–44, 46
Amiel Henri-Frédéric 194
Andrzejewski Jerzy 293
Angyal Endre 283
Ankersmit Frank 88
Araszkiewicz Agata 230
Aronson Amy 7
Artwińska Anna 115
Arystoteles 237–239
Audouin-Rouzeau Stéphane 274
August III Sas, król Polski 78

Baczyński Krzysztof Kamil 267
Badiou Alain 374
Balzac Honoré de 239–245, 247–249, 253–255
Barańczak Stanisław 121, 127
Barbusse Henri 286
Barthes Roland 66, 87, 143, 244–245, 247–248, 255
Bartoszyński Kazimierz 213
Basara Jan 65
Batowski Henryk 178
Baudelaire Charles Pierre 336
Baudouin Courtenay Jean de 10, 65–67
Baudrillard Jean 351
Beard George Miller 182
Beck Józef 262, 285, 294, 297
Belina-Prażmowski Władysław 281
Bełcikowski Adam 139
Bem Józef 197
Beniowski Maurycy 37
Berent Wacław 31, 33, 44, 188, 259
Berman Marshall 172
Bersani Leo 312
Białostocki Jan 283
Bielecki Robert 43
Bielik-Robson Agata 212
Bieńczyk Marek 361
Bismarck Otto Eduard Leopold von 215–217
Blagojević Marina 9
Blüher Hans 250–251
Boétie Stefan de la 238
Bogusławski Władysław 192
Bojanowska Małgorzata 315
Bojarski Wacław 267
Bolecki Włodzimierz 321–322
Boratyńska Elżbieta 177
Borkowska Grażyna 9, 200–201, 212
Borowczyk Jerzy 115
Borowiecki Karol 241
Borowy Wacław 165
Borudzka Wanda 293
Bosteels Brewery 374
Boswell John 236

Bourdieu Pierre-Félix 214, 218, 220–222, 327
Bourke Joanna 273
Boyarin Daniel E. 327, 337–339, 341–343
Boziewicz Władysław 262, 284
Branicki Ksawery 175
Bray Alan 237
Breitenberg Mark 187–188
Breza Tadeusz 319, 349
Brodziński Kazimierz 18, 48
Brown Elisabeth A. R. 236–237, 250
Brückner Aleksander 231–232
Brühl Heinrich von 17
Brzozowski Stanisław 194, 279
Budionny Siemion Michajłowicz 281
Budrewicz Zofia 212
Budurowycz Bohdan 342
Budzyk Kazimierz 138
Budzyński Wiesław 320
Bujnicki Tadeusz 87, 363
Bursztyka Przemysław 322
Bychowski Gustaw 59

Campanella Tommaso 74
Caneppelle Paolo 339
Caplan Cora 273
Caravaggio Michelangelo Merisi da 384, 388
Carpenter Edward 312
Carrabino Ricardo 373
Carroll Bret E. 8
Chaplais Pierre 237
Chapoutot Johann 274
Charcot Jean-Martin 182, 184–185, 205, 342
Chłopicki Józef 53–55
Chmielowski Benedykt 68, 70, 73–81, 83–84
Chodźko Michał 175
Chomentowski Michał 23
Chrystus 163
Cieliczko Paweł 191
Cieślak Ewa 315
Cocteau Jean 313
Cohen Ed 208
Colebrook Claire 102, 104
Connell Raewyn 12–13, 218, 265–270, 272, 282, 290, 303, 346
Conti Witold 282
Corbin Alain 15–16
Courtenay Jean Baudouin de 10
Courtine Jean-Jacques 15, 274
Cullere Alexandre 182, 200
Cybulski Wojciech 139
Cydzik Grzegorz 263
Czabanowska-Wróbel Anna 256
Czapliński Przemysław 277
Czarniecki Stefan 179
Czarski Wacław 319
Czartoryscy, ród 17
Czartoryski Adam Jerzy 22, 24, 41, 43–44, 53, 173, 175
Czeczot Jan 47–48, 251
Czubek Jan 29, 228, 251

Danek Danuta 59
Danielewski Cyryl 139
Darwin Charles 183
Dąbkowski Przemysław 231–232
Dąbrowski Jan Henryk 31–33, 40, 46
Degler Janusz 313
Dehnel Jacek 12, 361, 367, 370–372, 377–378, 380
Delacroix Ferdinand Victor Eugène 333
Deleuze Gilles 248, 344
Deschamps Paul 187
Diogenes Laeritos 237–238
Długosz Jan 86, 95, 97
Dmowski Roman 349, 356
Dobraczyński Jan 304
Dolar Mladen 364
Dołęga-Mostowicz Tadeusz 261, 293
Domagalski Jerzy 304–305
Domeyko Ignacy 46
Donaldson Mike 102
Dorociński Marcin 382
Duda Maciej 268
Dumas Aleksander 243

Dybel Paweł 322, 328–329, 334, 368
Dziadek Adam 228, 230, 268, 270, 379
Dzięciołowski Alfons 288

Edward II, król Anglii 237
Einfeld Oswald 84
Eksteins Modris 273
Ellis Havelock 322
Engels Friedrich 248
Eribon Didier 311–312
Erler Frizt 274
Estreicher Karol 231
Eustachiewicz Lesław 211

Falski Maciej 149, 230
Fedewicz Maria Bożena 378
Ficowski Jerzy 262, 318–319, 332, 345
Filipowicz Marcin 329
Finke Michael C. 322
Fita Stanisław 256
Fliesse Wilhem 341
Flood Michael 8, 277
Forth Christopher E. 187, 209, 267
Foucault Michel 9, 66, 72–75, 78–79, 83–85, 103, 109–110, 205, 228, 312, 342
Fourier Jean Baptiste Joseph 108
Franciszek Józef I, cesarz Austrii i król Węgier 328
Franciszek z Asyżu, święty 328, 339
Fredro Aleksander 42–43
Freud Sigmund 211, 247, 272, 283, 316, 322–323, 325, 328, 331–332, 336–339, 341–345, 364, 373–374
Frühstück Sabine 289
Fryderyk I Barbarossa, cesarz rzymski 284
Fryderyk II Wielki, król Prus 274
Fryderyk Wilhelm I, zw. Wielkim Elektorem 179

Gadon Lubomir 41
Gajcy Tadeusz 267
Gajda Tomasz 373
Gallagher Cormac 374
Gall Anonim 94–95
Gardiner Judith Kegan 8
Garibaldi Giuseppe 175
Garlick Steven 103
Gasset José Ortega y 353
Gaveston Pierse 237
Gefen Alexander 164
Georgevitch Tih R. 232
Gide André 306, 311–316
Giedroyc Jerzy 285
Gierasimiuk Jerzy 162
Gijswit-Hofstra Marijke 187
Gille-Maisani Jean-Charles 49–50, 59
Glover David 273
Gobineau Arthur de 336
Godebski Xawery 27, 196–197
Goetel Ferdynand 276, 356
Goethe Johann Wolfgang von 325
Goltz Ernest Gonteryn 17
Gołębiewska Maria 244
Gołębiowski Łukasz 139
Gołubiew Antoni 302
Gombrowicz Witold 12, 262, 285, 293, 339, 345, 349, 356–359
Gondowicz Jan 331, 333–334
Gorecki Antoni 38–39
Goya Francisco 372
Graban-Pomirska Monika 232
Graczyk Ewa 232, 357
Gramsci Antonio 102
Gregoire Henri Baptiste 344
Grigg Russell 375
Grodecki Roman 95
Gromadzki Stanisław 259
Grottger Artur 301
Grzebalska Weronika 281
Grzeniewski Ludwik Bohdan 302
Guattari Félix 248

Hademann Oskar 341
Halecki Oskar 201
Halperin David 342
Halpern Romana 320–321, 329
Hamacher Werner 388
Hauke Maurycy 46

Hearn Jeff 102
Hegel Georg Wilhelm Friedrich 328
Heidegger Martin 162
Hemingway Ernest 273
Hercen Aleksandr Iwanowicz 198, 200
Herer Michał 229, 252
Hernant Abel 306
Herodot z Halikarnasu 108
Hertz Paweł 93, 315–316
Heuckelom Kris Van 333
Hirschfeld Magnus 306
Hitler Adolf 276
Holmgren Beth 189
Hornung Magdalena 357
Horodecka Magdalena 232
Horodyski Andrzej 33–35
Howell Maria 125–128
Hurnikowa Elżbieta 281
Hutnikiewicz Artur 165
Hyams Barbara 340
Hyden White 88

Ingarden Roman 86–87
Ingbrant Renata 11, 188–191
Irigaray Luce 229–230
Iwaszkiewicz Anna 315
Iwaszkiewicz Jarosław 53, 315–318, 349–351, 353–354

Jacob Max 313
Jagielski Sebastian 280, 282, 287
Jamiołkowska Monika 281
Janion Maria 64, 89, 188, 194, 196, 201, 250, 266, 278–280, 286
Jarvis Simon 388
Jarzębski Jerzy 322, 332, 358
Jastrun Tomasz 266
Jekels Ludwik 323
Jełowicki Aleksander 177
Jeżowski Józef 46, 48–49
Jeż Tomasz Teodor 233
Jędrzejczak Marcin 357
Jones Ernest 244
Jünger Ernst 274

Kaczkowski Zygmunt 232
Kaden-Bandrowski Juliusz 346
Kadłubek Wincenty 95
Kafka Franz 364
Kalarus Wojciech 382
Kaliściak Tomasz 11, 206, 208, 228, 230, 268, 270, 273, 314, 317
Kallenbach Józef Henryk 22, 25
Kamieński Mikołaj 174
Kamiński Aleksander 267
Kanitz Felix 233
Kantor Tadeusz 324, 326
Karłowicz Jan 10, 238, 242, 246
Karpiński Franciszek 18–19
Kaszubski Tomasz 248
Katarzyna II Wielka, cesarzowa Rosji 19, 27
Kejlin-Mitelman Irena 319, 321
Kieniewicz Jan 200
Kieniewicz Stefan 45, 56, 173–174, 216
Kimmel Michael 7
Kirchner Hanna 264, 287, 348
Kisielewski Stefan 285, 294, 299–300, 302
Kitowicz Jędrzej 64, 73, 78–79, 82, 235
Kitowska-Łysiak Małgorzata 342
Kleiner Juliusz 150, 158, 253
Klonowic Sebastian Fabian 232
Kłoczkowski Jerzy 201
Kłosińska Krystyna 11, 181, 268, 270, 320
Kłosiński Krzysztof 10, 89
Knapski Grzegorz 64
Kołłątaj Hugo Stumberg 23, 26
Kołodziejczyk Ryszard 190
Kołoniecki Roman 271–272, 276
Komendant Tadeusz 72, 103
Komornicka Maria 188, 286
Konarzewska Marta 330, 339
Konenberg Leopold 190
Kopacki Andrzej 350
Kopaliński Władysław 231, 386
Kopciewicz Lucyna 218
Kopeć Józef 36, 38
Korecki Achilles 349

Korsak Tadeusz 357
Kosofsky Sedgwick Eve 228, 230, 339
Kossak Juliusz 278
Kossuth Lajos 8
Kościuszko Tadeusz 22–23, 25–27, 46, 52, 56, 58, 196–197, 202–203, 278
Kotara Janusz 369, 373
Kotyczka Marzena 330
Kowalów Barbara 373
Kowalska Małgorzata 110
Koziołek Ryszard 87, 208–209, 223–224
Koźmian Kajetan 10, 16–17, 26, 43–44, 51–53, 58
Krafft-Ebing Richard von 312, 322, 339
Krasiński Izydor 46
Krasiński Wincenty 58
Krasiński Zygmunt 44, 58, 60, 178
Kraskowska Ewa 220, 222
Kraszewski Józef Ignacy 94, 115–116, 119–121, 123, 126, 129, 131–134, 233–236, 257, 267
Krawczyńska Jadwiga 293, 349
Kridl Manfred 254
Krońska Irena 238
Kropiwnicki Maciej 367, 370
Krukowiecki Jan Stefan 57
Kryczyńska Anna 342
Kryński Antoni 238, 242, 246
Krzywicka Irena 311
Krzyżanowska Zofia 253
Krzyżanowski Julian 51, 60, 138
Kübris Brygida 95
Kuciński Paweł 191
Kuczok Wojciech 370
Kuncewiczowa Maria 264–265, 292, 300
Kunicki Wojciech 251
Kurek Agnieszka 373
Kurnatowski Zygmunt 46
Kuryś Agnieszka 50
Kutyła Julian 366, 370
Kwiatkowski Jerzy 293–294

Lacan Jacques 71, 273, 327–328, 338, 364, 371, 373–375, 384–385, 390
Lambert Ludwik 178, 240–241, 244–248, 254
Laplanche Jean 244, 343
Laskowski Józef 186–187
Lawrence David H. 273
Lechki Marek 382
Leder Andrzej 282
Lego Jan V. 231
Lelewel Joachim 49, 51–53, 55, 57–59
Lermontow Michaił Jurjewicz 199
Leśmian Bolesław 256, 324, 326
Lévi-Strauss Claude 229–230, 239–240, 242–243
Linde Samuel Bogumił 10, 15, 20, 64–72, 80, 238
Lindenbaum Shalom 340
Linneusz Karol 70, 72
Logan Peter Melville 181
Lorentz Konrad 222
Lubecki Franciszek Ksawery 57

Łaszowski Alfred 303–304, 317
Łącki Juliusz 173
Łęski Józef 35
Łoziński Teodor 47
Łubieński Edward 178
Łukomski Józef 200

Machiavelli Niccolò di Bernardo dei 132
Maciejewski Janusz 82–83
Majchrowski Jacek M. 289
Majmurek Jakub 330
Malczewski Rafał 347
Malengreau Paul de 369
Maleszewski Piotr 35
Malik Jakub A. 256
Małaczewski Eugeniusz 286, 346
Małowist Marian 201
Man Paul de 11, 187–188, 205–206, 228, 267, 274, 278, 303, 327, 335, 337–338, 356, 378
Markiewicz Henryk 165, 271, 309
Markowski Michał Paweł 244, 327
Marks Karol 102

Marlowe Christopher 237
Masaryk Tomáš 8
Masłoń Sławomir 375
Matuszek Dawid 12, 268, 270, 371
Mauron Charles 324
Mauss Marcel 347
May Karl 239
Mayer Hans 342
Mazurkiewicz Filip 10, 268–270, 279
Mazzini Giuseppe 175
Mecherzyński Karol 97
Mejor Mieczysław 232
Messerschmidt James W. 265, 268–269
Micale Mark S. 341
Michalik Joanna 322
Michelet Jules 11, 27, 196–204
Micińska Anna 313
Mickiewicz Adam 8, 10, 18–19, 21, 27–28, 30, 35–38, 40–41, 47–49, 59, 61, 86, 98–102, 105–114, 116, 135, 138–141, 143, 145–147, 149, 156–157, 160, 163, 168, 172–180, 196, 251–252
Mieczysławska Makryna 174, 178
Miller Jacques-Alain 375
Miłosz Czesław 253, 263, 317
Mishima Yukio 289
Mochnacki Maurycy 10, 17–19, 21–22, 45–46, 52–58, 139, 189, 216–217
Modzelewska Ewa 244, 343
Montaigne Michel de 238–239, 242
Morsztyn Jan Andrzej 277
Mosse George L. 187, 205–206, 219, 267, 272, 274, 303, 335, 337, 352, 356
Mościcki Henryk 42
Mudure Michaela 8–9
Mussolini Benito 276

Nałkowska Zofia 12, 264, 279, 286, 346, 348
Napoleon I Bonaparte, cesarz Francji 32–33, 35–36, 40–44, 46, 57, 61
Nehring Władysław 139
Neyman Melchior Józef 33–35
Niedźwiedzki Władysław 238, 242, 246
Niekerk Carl 322
Niemcewicz Julian Ursyn 41, 51, 53, 56–57, 90, 93–94, 97–99, 115
Nietzsche Friedrich Wilhelm 259, 336
Niklewicz Piotr 353
Nordau Max 182, 185–186, 209
Norwid Cyprian Kamil 178
Nowaczyński Adolf 304, 313
Nowak Zbigniew Jerzy 28
Nowosilcow Nikołaj Nikołajewicz 49, 59
Nussbaum Henryk 182
Nycz Ryszard 65, 212, 378

Obsulewicz Beata Katarzyna 256
Ochocki Aleksander 374
Odmieniec Włast Piotr, właśc. Maria Komornicka 286
Odyniec Antoni Edward 149
Ojrzyńska Małgorzata 377
Okraska Remigiusz 229
Oleksy Elżbieta Helena 13
Olszewska Maria J. 286
Onacewicz Ignacy 49
Orbitowski Łukasz 370, 380
Orchowski Alojzy 33–35
Orkan Władysław 256
Orpiszewski Ludwik 178
Ortwin Ostap 255
Ossowska Maria 221, 265, 288–289
Otwinowski Stefan 293
Owczarski Wojciech 324–326

Paracelsus, właśc. Phillippus Aureolus Theophrastus Bombastus von Hohenheim 125
Pasek Jan Chryzostom 64
Paskiewicz Iwan Fiodorowicz 57
Paszek Jerzy 166
Patlegean Éveline 236
Pease Bob 8
Piasecki Bolesław 349
Picht Werner 274
Pietraszkiewicz Onufry 28–29
Piętak Stanisław 293

Pigoń Stanisław 271
Piłsudski Józef 8, 275–276, 280, 287–288
Pius IX, papież 173
Piwińska Marta 279, 346
Platon 250, 310
Plezia Marian 95
Płoszewski Leon 19, 30, 40, 98
Podraza-Kwiatkowska Maria 217
Podsiadło Jacek 266
Pollak Roman 78
Pol Wincenty 34, 40, 217, 278
Poniatowski Józef Antoni 25
Poniatowski Stanisław August, król Polski 16, 23, 26–27, 72
Pontalis Jean-Bertrand 244, 343
Popiel Magdalena 229
Popiel Włodzimierz 220
Poręba Marcin 374
Porter Roy 187
Pospiszyl Kazimierz 323
Potkański Karol 209
Potocki Antoni 169
Potocki Stanisław 46, 52–54
Pringle Keith 8
Prokop Jan 281
Prokop-Janiec Eugenia 332
Prokopiuk Jerzy 337
Promiński Zbigniew 293
Proust Marcel 304, 342
Prus Bolesław, właściwie Aleksander Głowacki 188
Przybylski Ryszard 89–90, 93
Puszkin Aleksandr Siergiejewicz 199

Rabińska Krystyna 273
Radziwiłł Karol Stanisław 16
Rakowska M. 304
Rapp Claudia 236
Rawita Franciszek 231
Reinhard Kenneth 364
Remarque Erich Maria 273, 286
Rembek Stanisław 287, 346
Rembieliński Rajmund 28, 35
Repnin Nikołaj Wasiljewicz 17
Reszke Robert 323, 332, 344, 374
Reymont Władysław 228–229
Rider Jacques Le 335, 340
Rinn Danuta 242
Ritz German 349–350
Rogoziński Julian 243
Romanow Konstanty Pawłowicz 44–46, 54
Ropert André 198
Rosiek Stanisław 138, 321, 339
Rougemont Denis de 211
Rozpłochowska Agnieszka 191
Rubin Gayle 229–230
Rudaś-Grodzka Monika 196
Rudnicki Adolf 287, 293
Ruffer Józef 255–257, 259
Ruth-Buczkowski Marian 293–294
Rytel Katarzyna 50

Sacher-Masoch Leopold Ritter von 342
Saint-Leger Guillon de 175
Samozwaniec Magdalena 280
Sandauer Artur 343
Santner Eric 364
Sawrymowicz Eugeniusz 51
Schaffer Talia 187
Schelling Friedrich Wilhelm Joseph von 22
Schmidt Arno 239
Schopenhauer Arthur 336
Schor Naomi 244, 255
Schulz Bruno 12, 262, 293, 318–334, 338–339, 342–345, 371
Scipio Karol 41
Seligman Brenda Z. 240
Sendyka Roma 212
Serczyk Władysław A. 235
Shaw Brent D. 236
Siara Olga 270
Sienkiewicz Henryk 11, 83, 86, 132, 134, 181, 188, 191–192, 194–195, 199–200, 205–210, 212–214, 218, 220–221, 224, 232, 257, 278, 286, 363
Silverman Kaja 265, 271, 331
Siodołkowicz Wincenty Jan 175
Skarbek Fryderyk 40, 45, 50, 59, 213

Skarżyński Stanisław 291
Skibiński Ziemowit 17
Skrzynecki Jan Zygmunt 177
Skucha Mateusz 205, 218, 230, 236, 267, 269, 297
Skwarczyński Adam 271–272, 291–292
Słodkowski Władysław 165
Słonimski Antoni 287
Słowacki Juliusz 50–51, 59–60, 86, 133, 135, 139, 149–152, 154, 157–160, 162–163, 173, 208, 253–256
Słubicki Augustyn 43
Smith Adam 84
Sobański Antoni 262, 347
Sobczyński Krzysztof 339
Sowa Jan 76, 97, 201, 203, 282
Spencer Herbert 183, 223
Spitznagel Ludwik 252–254, 256
Stadion Walter 133
Staff Leopold 255–259
Stala Krzysztof 327–328
Starnawski Jerzy 253
Stawar Andrzej 195, 210–211, 213
Stockinger Jacob 306
Stoff Andrzej 87
Strug Andrzej 281
Summers Claude J. 306
Sussman Herbert L. 228, 278–279, 340
Suworow Aleksandr Wasiljewicz 27, 56
Swedenborg Emanuel 243, 253
Symonds Arthur 312
Szałasek Filip 325
Szaniawski Józef Kalasanty 28, 33–35, 46
Szarota Tomasz 262, 347
Szekspir William 115, 120–127, 132–133, 218
Szklarska-Lohmannowa Alina 178
Szmydtowa Zofia 138
Szpakowska Małgorzata 347
Szymanowski Karol 312, 315
Szymczak Mieczysław 65
Szymutko Stefan 87
Szyszko-Trojanowska Joanna 292
Śmieja Wojciech 12, 265, 268, 270, 313, 350
Śmigły-Rydz Edward 280
Śniedziewski Piotr 115
Świda-Ziemba Hanna 280, 283, 291–292

Tacik Przemysław 374
Tazbir Janusz 282
Tekla, święta 339
Tin Louis-Georges 341
Tobin Robert 322, 339
Tołstoj Lew 354
Tomasik Tomasz 13, 266–267, 269, 277, 280, 287
Toniak Ewa 179
Towiański Andrzej 175, 178
Trentowski Bronisław Ferdynand 16, 60–61
Tretiak Józef 139–143, 149, 156–157
Trębicki Stanisław 46
Trobridge George 243
Trojanowiczowa Zofia 114–115
Tuszyńska Agata 311
Tuwim Julian 320
Twardoch Szczepan 370, 391
Tyszka Andrzej 43

Umińska Bożena 333–334, 339
Uniłowski Zbigniew 287, 293
Urbanowski Maciej 276

Vigarello Georges 15, 348

Walczewska Sławomira 278
Walker Nicholas 388
Warkocki Błażej 232, 317
Warren Samuel M. 243
Waszyngton George 179
Waśniewski Zenon 262, 318, 332
Wąsowski Piotr Jakub 322
Weininger Otton 335–336, 341
Wielki Elektor zob. Fryderyk Wilhelm I
Wieniawa-Długoszowski Bolesław 265, 288–289

Wierzyński Kazimierz 287
Wigura Stanisław 291
Wilde Oscar 263, 310–313, 316, 341
Wilk Mariusz 266
Winckelmann Joachim Jonatan 272, 277, 312, 328
Witkiewicz Stanisław Ignacy, pseud. Witkacy 313–315, 324
Witkowska Alina 46, 90, 279
Wittlin Józef 287
Wizel Adam 182–186
Wojciechowska Ewa 244, 343
Wolberg Ludwik 200
Wolff Stefan 42, 84
Wolff Wiesław 349
Wójcik Włodzimierz 275, 287–288
Wróbel Elżbieta 281
Wróbel Szymon 370, 379, 381–382
Wyka Kazimierz 302
Wyka Marta 256
Wysłouchowa Maria 231
Wysocki Piotr Jacek 51–52, 54
Zajączek Józef 23–26, 30, 46
Zaleski Antoni 190
Zaleski Marek 317, 322
Zaliwski Józef 54
Zan Tomasz 47, 228
Zawisza Czarny z Grabowa 133, 150
Znaniecki Florian 290–291, 303, 347
Żydowin Józef 76

Żeleński Tadeusz, pseud. Boy 238, 240–241, 247, 249–250, 253, 263, 304–309, 311, 313, 317, 346–347
Żeromski Stefan 164–167, 169, 171, 188, 241, 271, 286, 288, 346
Žižek Slavoj 12, 364, 366–367, 370, 375, 377, 384
Żmichowska Narcyza 232
Żmigrodzka Maria 138
Żółkoś Monika 232
Żulczyk Jakub 370, 388–389
Żwirko Franciszek 291
Życzyński Henryk 253–254
Żyznowski Jan 286, 346